

Csaba László: *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 223 oldal

Nagyon régi mondás, hogy reformokat csak válsághelyzetben lehet megvalósítani. Most válsághelyzet van, több területen és több szempontból is, és Csaba László e könyvében fölveti a közgazdaságtudomány krízisének és reformjának – egészen alapvető reformjának, valóságos „kopernikuszi fordulatnak” – a szükségességét.

Célszerűnek látszik már itt a bevezetésben utalni az előzményekre és a történelmi távlatokra. A 2007-ben kezdődő válságot szinte pontosan tíz évvel előzte meg az 1997-es délkelet-ázsiai pénzügyi válság, és ezt követte az orosz krízis, majd más válságok. Ez a válságsorozat már akkor a közgazdaságtudomány alapvető reformjának igényére vezetett. A problémák akkori kezelése váltotta ki Stiglitz jól ismert lázadását. Szenvedélyes és provokatív előadásait *Chang* [2001] közli, és *Szakolczai* [2006b] ismereti. Stiglitznek a Világbanktól való távozását követően és ottani tevékenysége lezárásaként a Zágrábi Egyetem és a Világbank 2000 májusában Dubrovnikban rendezett egy konferenciát, amelyen a szakma elismert vezetői jelentek meg, köztük öt Nobel-díjas, Lawrence R. Klein, Douglass C. North, Paul A. Samuelson, Amartya K. Sen és Robert M. Solow. A konferencia előadásai egy terjedelmes kötetben jelentek meg (*Meier–Stiglitz* [2000]). Az előadók kimondták nemcsak a fejlődésemélet, hanem az egész közgazdaságtudomány megújításának szükségességét, volt olyan a résztvevők között, aki azzal az igénnyel lépett föl, hogy meg kellene hirdetni egy új, akár „dubrovnikai konszenzust”. A problémák azonban rendeződtek, a válsághelyzet elmúlt, a reformok bevezetésének parancsoló igénye megszűnt, és az új konszenzus meghirdetésére nem került sor.

A 2007-ben kezdődött válság nem a világgazdaság perifériáin, hanem centrumában, a Egyesült Államokban robbant ki, Most tehát már nem lehetett azt mondani, hogy a válságot egyes fejlődő országok vagy egy összeomlott világhatalom elhibázott intézkedései váltották ki. Ebben a helyzetben vetődött fel újra a közgazdaságtudomány krízisének és megújulásnak gondolata. Ez a válság még nem múlt el, és ezért talán van lehetőség a Csaba László által szükségesnek tartott „kopernikuszi fordulat” bevezetésére. Nem véletlen, hogy Csaba Lászlóval egy időben egy másik neves magyar közgazdász is tett közzé egy, a közgazdaságtudomány és a közgazdasági és társadalomtudományi személelmód alapvető megújulásának igényét hangoztató könyvet (*Szentes* [2009], recenziója: *Szakolczai* [2010]). Az itt leírtak adják meg azokat az összefüggéseket és távlatokat, amelyek figyelembevételével lehet megítélni e szerző e vállalkozásának helyét és jelentőségét. A történelmi helyzetnek ez az azonossága azonban – ezek az összefüggések és távlatok, valamint a közgazdaságtudomány továbbfejlesztésének igénye – nem jelenti azt, hogy e szerző mindenben teljesen egyetértene Stiglitzcel és Szentes nézeteivel. Stiglitztől több helyen is elhatárolja magát, Szentes könyve pedig tudtommal e könyv nyomdába adása után jelent meg.

Ez a könyv azonban nem csupán ebbe az általános képbe illik bele, hanem közvetlen folytatása a szerző három legutóbbi művének is (*Csaba* [2005], [2006], [2007]), recenziójuk (*Szakolczai* [2006c], [2006d], [2008]). Míg a könyv I. és IV. része az eddig tárgyalt általános problémákkal, a kopernikuszi fordulat szükségességével foglalkozik, II. része a kelet-közép-európai és kelet-európai országokkal, összehasonlító elemzésükkel és

egyre nagyobb mértékű divergenciájukkal, III. része pedig az Európai Unióval. Az I. és IV. rész tehát új kérdést fel föl, és ez jelenik meg a könyv címében is, a II. és III. pedig a szerző korábbi műveinek szerves folytatása. Erről a könyvről ennek megfelelően három recenziót kellene írni, és így az e szűkre szabott keretek közti ismertetés csak nagyon vázlatos lehet.

A Tiszta elmélet című első rész első rövid – a Bevezetésnek is nevezett – I. fejezetének első mondata félreérthetetlenül veti föl a problémát: „A 2007–2009. évi pénzügyi válság, a közgazdász szakmán belül és kívül egyaránt, annak az állításnak a sorozatos fölvetésére vezetett, hogy a szakma jelenleg rendelkezésre álló eszköztára gyakorlatilag használhatatlan” (9. o.). „Ennek folytán” – folytatja még mindig a könyv első bekezdésében – „időszerűnek és indokoltnak tartom a közgazdaságtan mint tudományág módszertanát, valamint a való világ problémáira vonatkozó relevanciáját és alkalmazhatóságát illető alapvető kérdések felvetését. Ezt véve először azt kell megkérdeznünk, hogyan is jutottunk ide, és hol is vagyunk” (uo.). Célszerű mindjárt leírni a választ is: „kopernikuszi fordulatra” (10. o.) van szükség a közgazdaságtudományban.

Ezeket a kijelentéseket számomra és nyilván más közgazdászok számára is jól ismert, de részben számomra új és meglepő tények felsorolása követi. Azt, hogy a késői hetvenes évektől kezdve a közgazdaságtudományi Nobel-díjak 95 százalékát amerikaiak kapták, eddig is tudtuk, és tudtuk azt is, hogy általában az ökonometriai és matematikai eljárásokban való jártasságot tekintik a publikálhatóság, a szakmai tekintély, sőt a szakmai komolyság feltételének. Tudtuk még azt is, hogy ez csak a közgazdaságtudomány mintegy 250 éves történetének alig egytizedére, utolsó 25 évére jellemző. Az viszont, hogy „nagyértékű szubjektivitás és nyílt protekcionizmus” tapasztalható „a közgazdász szakma legtekintélyesebb folyóiratainak cikkelfogadási folyamatában” (11. o.), már új a számomra; ezt a kérdést, a problémát nem tagadva, valamivel differenciáltabban tárgyalja *Frey–Eichenberger* [1993]. Azt viszont már megdöbbenőnek tartom, hogy: „Az előítéletnek és más olyan elemeknek a szerepe, amelyeket általában a tudományos kutatás körén kívül állónak szoktak tekinteni, kimutathatóan érvényesül még az olyan, politikai szempontból semleges – vagy értékítéletmentes, ha úgy tetszik – területeken is, mint az orvostudomány vagy a regionális kutatás. [...] Több magyar fizikus legkifinomultabb Hirsch-indexe, például, messze meghaladja a Nobel-díjjal kitüntetett fizikusok indexeit. Ugyanez a helyzet az orvostudományban.” (11. o.) És ezek még csak nem is a szerző megállapításai, meg van adva a pontos hivatkozás; nincsenek olyan ismereteim, hogy a leírtakat kiegészíthetném. Visszatérve a közgazdaságtudományra, a szerző Alan Blindert idézi, aki szerint „a legutóbbi két évtized közgazdaságtana viszonylag kevés olyat produkált, ami »hasznos tudásnak« lenne nevezhető (12. o.), majd Gary Beckerre és Robert Solow-ra hivatkozik, akik szerint „a közgazdaságtan teljesen elvesztette saját témakörét, és módszertanná alakult át, pontosabban a *modellzés egy speciális ágazatává*” (uo., kiemelés az eredetiben). Az eddig leírtak tehát kellőképpen megalapozzák a kopernikuszi fordulat igényét, és egyértelműen mutatják, hogy ez nem csupán a szerző igénye, hanem sokaké és tekintélyeseké.

A közgazdaságtudomány krízise című II. fejezet a problémát boncolja tovább, és a szerző szemléletét a Mankiw-től vett mottó fejezi ki a legjobban: „Isten nem azért teremtette a makroökonómusokat, hogy elegáns elméleteket állítsanak föl és igazoljanak, hanem azért, hogy gyakorlati problémákat oldjanak meg.” (19. o.) Ezután azt vizsgálja, hogy hogyan szakadt el a modern gazdaságelmélet a világméretű gazdasági problémáktól annak a módszertani redukcionizmusnak a következtében, amely ma már a természettudományok új eredményeinek fényében sem tartható, hogy hogyan tudta háttérbe szorítani a főirány az övétől eltérő szemléletmódokat, és fölveti a kérdést, hogy van-e lehetőség kooperáció és módszertani pluralizmus elérésére. Utal Baumolra, aki szerint „a közgazdaságtanban a *[módszertani] szigorra való törekvés* fontosabb lett, mint a tár-

sadalmi relevanciára való hagyományos törekvés” (21. o.), és Beckerre hivatkozva leírja azt a gazdasági módszertani imperializmust, amely arra törekedett, hogy „*kiterjessze a mikroökonómia szemléletmódját* és elemzési fegyvertárát az [emberi] élet összes szférájára” (uo.), „*az emberi lények intim szféráira is*” (22. o.). A szerző szerint ez az irányzat Angliában már 1890–1920 között megindult, és a keynesianizmus csak átmenetileg tudta feltartóztatni, Közép- és Kelet-Európában azonban sohasem vált általánossá (23. o.). A szerző szerint a főáram uralmát, az egyszerű és konkrét javaslatok megfogalmazására való törekvést a második világháború után előmozdította mind a fejlett országoknak a nagy válság és később a háborús gazdaság problémáinak a kezelésére való törekvése, mind pedig a gyarmati kor utáni új államoknak a gazdaságirányítás nem kapitalista módszereivel való kísérletezése.

E tévutak ismertetése után – mellőzve a további részleteket – ez a fejezet arra a végkövetkezésre jut, hogy ma már ténynek tekinthető a „heterodox személet” (42. o.) újraéledése, megerősödése és térnyerése. Ennek folytán „ma már nem ritkaság [...] a formális/kvantitatív és a értelmező/kvalitatív elemzés kombinációja” (uo.), ami ugyan számos korábbi szerzőre is jellemző volt, de ma általánosabbá vált. Ennek folytán, egyrészt, „nem tartható fenn tovább a kemény tények és a laza értelmezés hagyományos megkülönböztetése”; másrészt a „módszertani pluralizmust ma már adottságnak kell tekintenünk”; és végül harmadrészt „a természettudományok korszerű fejleményeit [...] integrálni kell a közgazdaságtudományi elemzésbe” (43. o.).

Az első rész első két fejezete félreérthetetlenül mutatja tehát, hogy a közgazdaságtudomány általános megújulásának, a „kopernikuszi fordulatnak” az igénye nem tekinthető a szerző extravaganciájának, hanem ez a korszerű közgazdaságtudomány számos vezető egyéniségének közös és megalapozott igénye.

Az *Átmenet vagy spontán zűrzavar?* című III. fejezet (amely már A régi és új Európa átalakulás utáni változásának elméletei című második részbe került) némiképp félrevezeti a szerző korábbi műveit jól ismerő recenzenst és feltehetőleg az olvasót is. A szerző egy elméleti jellegű bevezető rész után azt írja le – az alcímben megismételte a korábbi műveiben leírtakat –, hogy „tartós differenciák” vannak a kelet-közép-európai és a kelet-európai, korábban a szovjet blokkhoz tartozott „országcsoportok között”, a fejezetet viszont mégis az összes ide tartozó országra vonatkozó közös vonások és közös problémák tárgyalásával zárja le.

Az elméleti bevezetés azt a kérdést veti fel, hogy vajon a „konstruktivista intézmény-építésnek” vagy a „hosszú távú folyamatfüggőség különböző fajtáinak” van-e nagyobb jelentősége (53. o.) Rámutat arra, hogy a nemzetközi szervezetek szemlélete a közös elemeket hangsúlyozza, és az egyes esetek között inkább csak kvantitatív különbségeket lát, a politikatudományi, történelmi és antropológiai, sőt még a helyi elemeket hangsúlyozó közgazdasági elemzés viszont az egyedi esetek „alapvető eltéréseit és összemérhetetlenségét” (55. o.). E fejezet, valamint az egész könyv szelleméből egyértelműen megállapítható, hogy a szerzőhöz az az álláspont áll közelebb, amely az egyes esetek között nem csupán kvantitatív, vagyis jórészt fokozati, hanem kvalitatív, elsődlegesen minőségi különbségeket lát. A szerző hosszasan sorolja fel az ehhez a nézetéhez közelálló iskolákat, szerzőket és folyóiratokat, és arra a következtetésre jut, hogy „1. A szovjet éra örökségnek csökkenő jelentősége van a tényleges eredmények kialakításában [...], [és] 2. amit hagyományosan egy országcsoportnak tekintenek, annak csökkenő mértékben közös vonásai vannak” (60. o.). Itt természetesen fölvethető, hogy a korábban a szovjet blokkhoz tartozó számos országnak – elsősorban a visegrádiaknak – megvoltak a közös vonásaik már a szovjet éra előtt is, és e korábbi közös vonások hatása most is érvényesül. Ezt a fejtegetést az egyes országcsoportok áttekintése követi, és ezzel jutunk el a fejezet igazán fontos és igazán új, záró részére, amely, a különbségek ellenére, a közös vonásokat hangsúlyozza.

Ezek a közös vonások, egészen rövidre fogva, a következők.

a) A kialakuló társadalmi modell nem a közösségi választások közvetlen következménye, hanem a gazdasági rendszer egészében bekövetkező fejlődés (75. o.).

b) A piaci megoldások nem nagyobb, hanem kisebb egyenlőtlenségre vezetnek (76 o.). (A recenzens ezen a ponton meg kívánja jegyezni, némi ellentétben a szerzővel, akinek nézeteivel egyetért: az, hogy a közép-ázsiai országokban extrém mértékű az egyenlőtlenség, valóban alátámasztja azt, hogy a „félfeudális”, jelentős mértékben még kapitalizmus előttinek tekinthető államokban nagyobb mértékű az egyenlőtlenség, mint a kapitalistákban, de nem bizonyítja, hogy az alapvetően piaci berendezkedésű országokra vonatkozóan ne lenne igaz, hogy a piacra való támaszkodás nagyobb mértéke nagyobb egyenlőtlenségekre vezet.)

c) Valamennyi országcsoporthoz megfigyelhető a középosztály helyzetének romlása, szétredezése, és fennmarad a középosztály államfüggősége (76–77. o.). Stiglitz és Nanyar nézeteivel ellentétben az egyenlőtlenség és a szegénység nem nő (77. o.). Az általános és a felsőfokú oktatás nivója valamennyi országban romlik (79. o.) A feketegazdaság szerepe nagy, de csökkenő (80. o.) Végül: a pénzügyi fegyelem hiánya sehol sem gyorsította a reformokat (81. o.)

Ezeknek a tényeknek az itteni leírása nyilván hézagos, és az állításokat finomító részletek nem közölhetők, de a leírtak és idézettek jól mutatják ezen országok közös és nagyrészt egyáltalán nem vigasztaló helyzetét.

A tények leírását követő következtetések közül csak a legfontosabbat idézhetjük, ezt azonban szó szerint és teljes egészében: „A fentiek következtében a történelmi mértékű visszaesés [*historic decline*] valószínűsége nő, még ha téves lenne is ezt már most eleve elrendeltnek [*predetermined*] tekinteni. A fenti hiányosságok legmélyebb oka valószínűleg az a tény, hogy a közpolitika [*public policy*] az érdekcsoportok közvetlen érdekérvényesítésének a zsákmánya lett [*has fallen hostage to immediate interest group representation*], ahelyett, hogy hosszú távú szempontokat követne.” (82. o.) Ha ez a tétel igaz, aminek pedig nagy a valószínűsége, akkor ez nagymértékben aláássa a szerzőnek azt a következtetését, hogy az egyes országcsoporthoz „nagy valószínűség szerint eltérő, sőt elágazó fejlődési pályákat [*trajectories*] fognak követni a jövőben is” (uo.).

A makroökonómiai populizmus egy új, közép-európai változatának okai és következményei című IV. fejezet egyértelműen következik az előző fejezetből, két ok folytán is. Egyrészt az előző fejezet végkövetkeztetése, hogy „a közpolitika az érdekcsoportok közvetlen érdekérvényesítésének zsákmánya lett”, átvezet a szerzőnek az „újfajta populizmusra” vonatkozó későbbi fejtegetéséhez. Másrészt az előző fejezet a tárgyalt országcsoporthoz tartozó valamennyi ország közös jellemzőinek tárgyalásával zárul, ez a fejezet viszont ezzel kezdődik.

Ezek a közös tulajdonságok számosak. A szerző „valóság meglepetésnek” minősíti azt, hogy „nincs meg a növekedés fenntarthatósága” (87. o.), főként a balti államokban, valamint Bulgáriában és Romániában, mert valóban általános volt az a feltételezés és remény, hogy itt gyors és töretlen lesz a felzárkózás. Ezt joggal egészíti ki azzal, hogy „a folyamatos konvergencia elmaradása magyarázatot igényel” (uo.). További meglepetés és egyben a fentiek magyarázata is, hogy az EU-hoz való „csatlakozás folyamata nem vezetett a piacosítási reformok [további] sorozatára” (uo.), az „institucionális infrastruktúra minőségének javulása megállt a csatlakozást követően, és a makroökonómiai politikák a sodródás útjára léptek” (uo.), ami abban csúcsonyult ki, hogy – néhány kivételtől eltekintve – „nem valósult meg az eurózónához való csatlakozás” (uo.). Mindez azt jelenti, hogy ezek az országok „nem használták ki azt a lehetőséget, amit a valutazónához való csatlakozás jelentett volna a hosszú távú növekedés és fejlődés szempontjából, amint ezt a főirányhoz tartozó pénzügyi irodalom véli” (uo.). Ez bizony a közös vonások hosszú sora.

A szerző milderre adott magyarázata visszautal alaptézisére: a közgazdaságtudomány alapvető megújulásának szükségességére. Szerinte ugyanis „ez a fejlemény valóságos rejtély” (88. o.), hiszen „a legtöbb kormány nem követett egyértelműen expanzív fiskális politikát, és a központi bankok sem lazítottak túl korán” (uo.). *„Feltevésünk szerint tehát ennek a politikai magatartásnak [policies] a gyökere a bevezető makroökonomiai könyvek tételeinek leegyszerűsítő [simplistic] értelmezése és megfontolatlan [indiscriminate] gazdaságpolitikai alkalmazása.”* (Uo., kiemelés tőlem, Sz. Gy.) „A kisiklás gyökerénél ott lehet az adócsökkentések mintegy automatikus alkalmazása és az ennél sokkal bonyolultabb tényezőnek, az intézményépítésnek az elhanyagolása.” (Uo.) E bekezdés végén meg kell ismételnünk, hogy ez bizony a közös vonások újabb hosszú sora.

Ezeket a megállapításokat az okok keresésének kísérlete követi. Az egyik lehetséges ok a Jánossy Ferenc idősebb generáció számára jól ismert könyvére való hivatkozás (Jánossy [1963], [1971]). Jánossy e könyvében azt fejtette ki, hogy a háborús évek visszaesését szükségképpen követte a gyors, újjáépítési, rekonstrukciós jellegű növekedés időszaka, amely azonban csak addig tarthatott, amíg az újjáépítés befejeződött, és akkor a fejlődés szükségképpen lelassult, a hosszú távú fejlődés trendvonalát és az ennek megfelelő, lassúbb fejlődési ütemet érve el. Az analógia nyilvánvaló: a transzformációs recessziót gyors növekedés követte, amely azonban nem volt fenntartható a végtelenségig. A másik magyarázat, hogy újra kell definiálni a populista politika fogalmát (90. o.), a populizmus ugyanis olyan kategória, mint a globalizáció: minden beleérthető (91. o.), lehet populista a politika akkor is, ha az egészséges fiskális és monetáris politika alapelveit betartják. Ez a megállapítás a könyv egyik legvitathatóbb és egyben egyik legfontosabb tétele, amelynek részletes kifejtése már a könyv olvasását kívánná meg. Annyi mégis nyilvánvaló, hogy ha egy ország betartja az egészséges fiskális és monetáris politika alapelveit, nincs a megengedhetőt meghaladó költségvetési hiánya és inflációja, de a közvélemény nyomásának engedve nem hajtja végre a feltétlenül szükségesnek látszó strukturális reformokat, hanem ezeket – *ad infinitum* – elhalasztja, akkor joggal lehet úgy érvelni, hogy ez a politika populista, és hogy ez a populizmus egy új változata, amely bizony stagnálásra vezethet. A harmadik lehetséges ok – és itt ismét szó szerinti idézéshez kell folyamodnunk – a következő. „Az [Európai] Bizottság szigorú figyelmeztetése már az [EU] kibővítésekor, tehát még 2007 májusában, annak szükségességéről, hogy meg kell erősíteni a törvény uralmát, az intézményépítést és a korrupcióellenes intézkedéseket, e gazdaságok és a közép-európai csoport közti különbségek tartós természetére utal.” (Uo., kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.) Itt nincs hely részletesebb elemzésre és vitára, de e recenzius szerint – itt részletesen ki nem fejthető megfontolások alapján – a harmadik szempont vagy ok a legfontosabb. A kibővítés és az azt megelőző másfél évtized során az ez ügyben eljárók – sem a régi, sem az új tagállamok vezetői, sőt szakértői – nem vették kellőképpen figyelembe „az e gazdaságok és a közép-európai csoport közti különbségek tartós természetét” (uo.).

Míg a könyv eddig a hasonlóságokkal, az ezt követő részben az eltérésekkel foglalkozik: miért maradt el a közös valuta bevezetése az egyes kelet-közép-európai országokban és országcsoportokban. Az eltérések itt nem tárgyalhatók, hanem csak egy közös vonás emelhető ki: „a makroökonomiai populizmus és az eurokisiklás” (92. o.) közti szerves összefüggés.

A fejezetet a diagnózis és az előzetes következtetések áttekintése zárja le; itt nem mehetünk a túl a tartalomjegyzékszerű ismertetésen. A diagnózis legfőbb elemei, hogy a kormánypártok dezintegrálódtak, az inga a gazdasági stabilizáció irányából a redisztribúció irányába lendült át, az Európai Bizottság elvesztette befolyását az események fölött, magában az EU-ban is tartós válság alakult ki, és csökkent a vezetés hihetősége és a helyzet áttekinthetősége. Mindez, olyan tényezőkkel együtt, mint a népesség előregedése, olyan helyzetre vezetett, hogy háttérbe szorultak a hosszú távú strukturális reformok. Ebből egyenesen adódik a legfontosabb előzetes következtetés: újfajta populizmus alakult ki,

amelynek fő jellemzői a strukturális reformokkal kapcsolatos lépések elhalasztása és az egyre jobban növekvő pénzügyi egyensúlyzavarok beavatkozás nélküli eltűrése. E recenzió a legteljesebb mértékben egyetért mind ezzel a diagnózissal, mind pedig az ebből eredő előzetes következtetésekkel.

Az Európaizálás elméletei című harmadik rész itteni ismertetése csak a leghézagosabb lehet. Már a bevezetésben, e recenzió negyedik bekezdésében azt írtuk, hogy erről a könyvről három recenziót kellene írni, egyet az elméleti kérdésekről, egyet a kelet-közép-európai országok problémáiról, és egyet az európaizálás elméleteiről. Megkíséreltük a lehetetlent, de nem tudtuk megoldani, és e recenzió megengedhető legnagyobb terjedelme is csak arra nyújt lehetőséget, hogy az európaizálás kérdéseivel csak a legrövidebben foglalkozzunk, remélve azt, hogy egy másik recenzió egy másik folyóiratban egy másik recenziót fog írni e könyvnek az európaizálás kérdéseivel foglalkozó harmadik részéről.

Az V. fejezet azonban akár e könyv második részének utolsó fejezete is lehetne. A címe – Túl korai bővítés? – egyértelműen arra utal, hogy a kelet-közép-európai országokkal és így a minket, magyarokat elsősorban érdeklő kérdésekkel foglalkozik. Ezért ennek a harmadik résznek ezzel az egyetlen fejezetével foglalkozunk a könyv többi fejezetéhez hasonló terjedelemben, és a többi fejezetet illetően alig mehetünk túl a tartalomjegyzék ismertetésén.

Már ennek az V. fejezetnek a bevezető oldalai nemcsak a keleti bővítés, hanem az egész EU legfontosabb kérdésére utalnak. „Nem lehetett nagy haladást elérni a demokratikus deficit legyőzésében – amint ez megmutatkozik mind a politika irányítóinak, mind pedig a nagyközönségnek az euroszepticismusában” (120. o.) –, annak ellenére, hogy „az Európai Unió [...], történelmi távlatból nézve, csak még soha nem látott sikernek minősíthető” (121. o.). Ennek ellenére nem tagadható, hogy egymást erősíti a külső és belső stagnálás (122. o.), és hogy a formális európaizálás – vagyis az európai intézmények fejlődése – elakadt és bizonytalanra vált – elég itt a közismert népszavazási eredményekre és ezek nyilvánvaló következményeire utalni (130. o.). Ezen általános kép után rátérve a minket legközvetlenebb módon érintő kérdésekre, a következőket olvashatjuk: „Talán nem meglepő [...], hogy a korábban ki nem mondott kérdést, hogy a keleti bővítés valóban korai volt-e, egyre nyíltabban vetik föl. Ebbe az irányba mutat mind az a gondolat, hogy a jelenlegi teljes jogú tagokat parciális jogokkal rendelkező [*partial*] tagokká minősítsék vissza, mind pedig Sarkozy elnöknek az a gondolata, hogy állítsanak fel egy tanulmányi csoportot az alapelvek és ezáltal Európa »végsőleges« határainak megállapítására.” (133. o.) „Hasonlóképpen nehéz lenne észre nem venni az új tagok euroszeptikus irányzatait (trend).” (134. o.) „Mindezek az elemek arra a tényre utalnak, hogy a csatlakozási folyamat kialakította ugyan az EU/EMU követelmények *formális megközelítésének* makroökonómiai kereteit, de nem tudta elérni az ennek megfelelő belső institutionális és strukturális reformokat az ezt követő, csatlakozás utáni időszakban.” (134. o., kiemelés az eredetiben, *Sz. Gy.*) Mindezek „azt valószínűsítik, hogy a 2000-es években kialakult holtponthoz [*impasse*] megoldása *valószínűleg sokkal tovább fog tartani*, mint ahogy a keleti bővítés idején feltételezték” (135. o., kiemelés az eredetiben, *Sz. Gy.*). E recenzió itt nem tehet mást, mint hogy – némi kiegészítéssel – idézi a néhány oldallal előbb már itt leírtakat: „A kibővítés és az azt megelőző másfél évtized során az ez ügyben eljárók – sem a régi, sem az új tagállamok vezetői sőt szakértői – nem vették kellőképpen figyelembe »az e gazdaságok és a közép-európai csoport közti *különbségek tartós természetét*» (91. o.), valamint – merem hozzátenni – azt, hogy a csatlakozás, ettől függetlenül, politikai szempontból, elkerülhetetlen szükségszerűség volt, és ma is az.

Mint ígértük, a harmadik rész ezt követő három fejezetének csak a címét és legfőbb mondanivalóját adjuk meg egyetlen bekezdésében. A VI. fejezetnek már a címe – Az EU helyzete: megújulás vagy minden probléma szőnyeg alá söprése? – világosan megadja a fejezet tar-

talmát. A VII. fejezet – Az EU jövője: a magas vagy alacsony szintű politika között [*Between High and Low Politics*] valóságos tartalmát a fejezet utolsó alfejezetének címe adja meg: Európai Egyesült Államok vagy visszaesés egy szabadkereskedelmi övezetbe? Végül a VIII. fejezet – Gazdasági átalakulás és az európaizálás folyamata – tartalmára ugyancsak az egyik alfejezet címe utal: Európaizálás – a túlértékelt ígéret. Már ezek a címek is megerősítik azt az igényt, hogy erről a részről külön recenzió készüljön és jelenjen meg.

A fenntartható gazdasági növekedés és prosperitás elmélete felé című negyedik rész egyetlen, IX. fejezete – A mindenkire kiterjedő (shared) növekedés gazdasági feltételei – két egészen különösképpen magas szintű dokumentumból indul ki: az Egyesült Nemzetek által elfogadott Millennium Development Goals című határozatból, amely a krónikus szegénység megszüntetését irányozza elő (vö. Basu [2006]) és a katolikus egyház társadalmi tanításainak kompendiumából (*Kompendium* [2004/2007] 199. o.). Ezek – más véleményekkel és nyilatkozatokkal együtt – az hangsúlyozzák, hogy az aggregált termelés növelése mellett nagyobb figyelmet kell szentelni az elosztás kérdésének. „A tartós növekedési pályára való lépés nélkülözhetetlen, de semmiképpen sem elégséges feltétele az igazságosságnak” – írja e dokumentumok szellemében a szerző (200. o.). A mindenkire kiterjedő növekedés gondolata természetesen alapvetően világméretű, de a európai problémák kezelésére is alkalmazandó. Ezeket az alapvető megállapításokat néhány alapvető problémának – az „erőforrásoknak” [*resource curse*] és a tekintélyelvű kormányzás csábításának tárgyalása követi, majd annak elemzése, hogy valójában mi várható e téren a kisvállalkozásoktól és az oktatástól.

Elkerülhetetlen a könyvet lezáró négy alfejezet (206–220. o.) méretéhez képest túlzottan tekinthető részletességű elemzése. Még ez elé az elemzés elé ki kell emelnünk, mintegy mottóként, az első ilyen lezáró alfejezet két részletét, amelyek a szerző szemléletmódját legjobban bemutató kulcsmondatoknak tekinthetők. Az első: „Elmúltnak tekinthető az az idő, amikor egész makrorendszereket próbáltak meg nagyarányú kísérletezéssel és szabadon választott modellek alapján teljes egészükben újjáépíteni” (208. o.). A második: „A mai európai helyzet aligha alkalmas arra, hogy a minimális állam eszméjével kísérletezzünk, nem utolsósorban azért, mert mind az EU, mind pedig jelenlegi rendelkezéseinek rendszere [*its given arrangements*] aktív és dirigista [jellegű]. [...] Az, hogy ne tegyünk semmit, távolról sem [tekinthető] olyan [magatartási] irányelvnek, amelyet még akár a liberális vagy konzervatív elveknek elkötelezett politikának követnie kellene.” (209. o.) E recenzió egészének szelleme és terjedelme félreérthetetlenül utal arra, hogy e recensens nagymértékben egyetért a szerző nézeteivel, ez a nézetazonosság azonban talán e kulcsmondatok tekintetében a legnagyobb.

Áttérve e négy alfejezetre, az elsőben (206–211. o.) a szerző a pozitív reformteendőket sorolja fel. Az első az árstabilitás fenntartásának és a törvények uralmának, tehát ezeknek a konzervatív alapelveknek az érvényesítése, de szerző – a balti államok és Bulgária példájára hivatkozva – figyelmeztet arra, hogy „a szabad piacok melletti, ideológiai jellegű kiállás [*posturing*] okozója lehet a ciklikusságnak és az ebből származó költségeknek” (207. o.). A második az EU-nak és az EU bővítésének megfelelő értékelése. A szerző nyilván nagyra értékeli az EU-csatlakozás által kialakított, „tökéletesített, kiszámítható szabályozó környezetet”, de óv attól, hogy „az EU transzferekre alapozott nagyarányú makroökonomiai fellendülésre” (208. o.) számítsunk, mint ahogy ez Görögország, Portugália és Írország esetében történt évtizedekkel ezelőtt. A harmadik, hogy „az azonnali redistributív célkitűzések elfogadása egyes csoportok vagy szektorok javára” csak zavarra vezethet. A negyedik, hogy nagyon fontos „a közigazgatás decentralizálása általánosságban is, az emberi és fizikai infrastruktúra fejlesztését illetően pedig különösképpen.” (209. o.). Végül az ötödik, hogy „fokozni kell a reprezentatív részvételt a közösségi választások meghozatalánál” (210. o.). Egyik javaslattal sem lehet eléggé egyetérteni.

A második alfejezet (212–215. o.) azokat a szűk keresztmetszeteket vagy problematikus területeket sorolja el, amelyekre elsősorban koncentrálnia kell a közpolitikának. Idetartozik elsősorban a kisvállalkozás támogatása, másodsorban „az általános másodfokú oktatás és a jó minőségű, a természettudományokra orientált felsőoktatás” (222. o.). Szükség van – harmadszor – a transzferrendszer átalakítására, továbbá – negyedszer – elkerülhetetlen a nyugdíjrendszerek további magánosítása. Ezenfelül – ötödször – „aligha lehet véletlen, hogy gazdagabb társadalmak általában többet költenek az egészségügyre, mind a megelőzésre, mind pedig az öregeknek adott szolgáltatásokra” (214. o.), amit nyilván a szegényebb országoknak is meg kell tenniük. „Ezért – folytatja a szerző ugyanott, a recenzens legnagyobb öröme – a megtakarítások bevezetése az egészségügyi szektorban, ahogy ezt egyes fanatikusok [*zealots*] javasolták és meg is valósították 2005–2007-ben Magyarországon, nem látszik realizistikus és távlatilag helyes törekvésnek [*realistic and strategic option*].” Ide kapcsolódik végül – hatodszor és hetedszer – a piaci viszonyok erősítése és a új belépők tényleges lehetőségeinek javítása, valamint a regionális problémák tudatos kezelése.

A rövid harmadik alfejezet (215–218. o.) az elképzelések megvalósításának tényleges lehetőségeit próbálja felmérni. A siker legelső feltétele „a jó és releváns közgazdasági elmélet” – amint ezt a szerző már a II. fejezetben kifejtette –, amely „a hosszú távú fejlődéssel foglalkozik, amely kategória szélesebb, mint a növekedés” (215. o.). Fontos emellett a demokratikus struktúrák erősítése, valamint az, hogy a politikusok hosszú távon gondolkozzanak. Jó minőségű, technokrata gondolkozású és depolitizált közszolgálatot kell kiépíteni, a nemzeti stratégiát – különös tekintettel az EU-val kapcsolatos problémákra – több változatban kell kidolgozni, továbbá őszinte és a lényegre törő nyilvános vitára kell bocsátani. Ehhez tartozik – írja a szerző Hayekre és másokra hivatkozva –, hogy az országoknak képeseknek kell lenniük arra, hogy alkalmazkodjanak az előre nem látott és előre nem látható változásokhoz.

Az utolsó és a könyvet lezáró, utóiratnak nevezett alfejezetben (218–220. o.) a szerző visszatér a könyv első két fejezetére, és röviden megismétli az ott előadott érvelést. „Az egész kötetben azt kíséreltük meg” – írja már az első mondatban –, hogy a társadalmi és közgazdasági kérdések tárgyalását illetően a szélesebb politikai gazdaságtani megközelítés haszna mellett érveljünk. Arra is törekedtünk – folytatja közvetlenül ezután –, hogy szembesítsük a technicista ortodoxiát, az 1980-as és 1990-es évek eredményét, azokkal a különböző elméleti és empirikus kihívásokkal, amelyek a legutóbbi tizenöt évben merültek föl. Megkíséreltük annak bizonyítását, hogy az új kihívásoknak új válaszokra kell vezetniük, és hogy gyakran vezetnek is ilyenekre.” (218. o.). „Megkíséreltük emellett – folytatja még mindig ugyanezen az oldalon –, hogy bemutassuk a mikroökonómiaira való túlzott támaszkodásnak, valamint a formalizálás [túlzott] értékelésének korlátait.” (Uo.) „Bemutattuk, hogy a racionalításra vagy gyakran a meztelen anyagias kapzsiságra való axiometrikus támaszkodás elégtelen és gyakran határozottan félrevezető.” (Uo.) „Ezért a módszertani pluralizmust már adottságnak tekintjük. [...] A módszertant nem szabad és [már] nem is lehet összetéveszteni a [közgazdasági] diszciplína lényegével. A minőséget, valamint a gazdasági »játzsma« társadalmi következményeit nem szabad többé a közgazdasági diszciplína határain kívülre szorítottak tekinteni.” (219. o.) „Meg kell adni a megfelelő súlyt az ökológiai, pénzügyi és társadalmi fenntarthatóságnak, valamint az elosztási problémáknak.” (Uo.)

A szerző ugyanakkor óva int a túlzásoktól. Elkerülhetetlennek tartja „a standard közgazdasági paradigma alapos megértését”, mert e nélkül ez a gondokozás visszavinné „a régi institucionalizmushoz, amely tradicionálisan ellenséges volt a modern makroökonómia és az analitikus társadalomtudomány minden változatával szemben” (uo.). Nem a makroökonómia meghaladására, hanem kiegészítésére és szélesebb látókörűvé tételére van tehát szükség. Fölvethető természetesen a kérdés, hogy ez kopernikuszi fordulat-e,

vagy sem, mert hiszen a szerző nem veti el a hagyományos makroökonómiát, hanem csak ki akarja egészíteni, és szélesebb látókörűvé akarja tenni. E recenzens szerint e kifejezés használata ilyen körülmények között is jogos, mert a hagyományos makroökonómiai szemlélet hajlamos volt olyan feltételezésekre, hogy néhány egyszerű követelmény teljesítése – a stabilizáció, a liberalizáció, egyes intézmények kiépítése és a privatizáció (SLIP) – elégséges a problémák megoldására. Szerintem kopernikuszi fordulatnak minősíthető annak kimondása, hogy ez nem elégséges, hanem ennél sokkal általánosabb, társadalmi és politikai jellegű változásokra van szükség a problémák megoldásához és különösképpen a töretlen fejlődés megindításához, ahogy ezt a jelenlegi kelet-közép-európai helyzet bizonyítani látszik.

Mit fűzhet hozzá e recenzens kritikaként a leírtakhoz? Nem sokat, mert teljesen egyetért a leírtakkal. Egyetlen kiegészítő megjegyzés látszik indokoltnak: az a program, amelyet a szerző felvázolt, nem látszik befejezettnek, és a program teljes befejezettsége nem is várható el ettől a könyvtől. Ez a IX. fejezet az ENSZ Millennium Development Goals című határozatából, valamint a katolikus egyház társadalmi tanításainak kompendiumából indul ki, amelyek a mindenkire kiterjedő (*shared*) növekedés gazdasági feltételeivel foglalkoznak. A szerző vitathatatlanul a legteljesebb mértékben progresszív, de mégis a hagyományos keretek között maradó gyakorlati gazdaságpolitikai javaslatai azonban nem látszanak elégségesnek ahhoz, hogy a „mindenkire kiterjedő növekedés” követelményei ténylegesen megvalósuljanak. Abban az irányban kell tehát haladnunk, amelyet a szerző megjelöl, de ennek az útnak még nem jutottunk el a végére elméleti, még kevésbé gyakorlati szempontból. E törekvés tényleges megvalósulása még a jövőre vár – remélnünk kell, hogy a nem túl távoli jövőre.

Hivatkozások

- BASU, K. [2006]: Globalization, Poverty and Inequality: What is the Relationship and What can be Done? World Development, Vol. 34. No. 8. 1361–1373. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2005]: The New Political Economy of Emerging Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest, 359 o.
- CSABA LÁSZLÓ [2006]: A fölemelkedő Európa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 482 o.
- CSABA LÁSZLÓ [2007]: Átmenet – de hova? Társadalmi divergencia Közép- és Kelet-Európában. Megjelent: *Muraközy* [2007] 258–285. o.
- CHANG, H.-J. (szerk.) [2001]: Joseph Stiglitz and the World Bank. The Rebel Within. Selected Speeches by Joseph Stiglitz. Commentary by Ha-Joon Chang. Anthem Press, London.
- FREY, B.–EICHENBERGER, R. [1993]: American and European Economists and Economics. Journal of Economic Perspectives, Vol. 7. No.4. 185–193. o.
- JÁNOSY FERENC [1963]: A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. Ehrlich Éva közreműködésével. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest.
- JÁNOSY FERENC [1971]: The End of Economic Miracle. IASP, White Plains. A német nyelvű eredeti 1966-ban jelent meg.
- MEIER, G. M.–STIGLITZ, J. E. (szerk.) [2000]: Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective. The World Bank–Oxford University Press, Oxford, New York.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ (szerk.) [2007]: Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 298 o.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2006a]: A gazdasági fejlődés elméletének megújulása. Az első, a második és az új generáció. Valóság, 49. évf. 3. sz. 1–35. o.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2006b]: A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: a mindmáig megoldatlan ellentét. Valóság, 49. évf. 7. sz. 1–31. o.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2006c]: Csaba László: A fölemelkedő Európa új politikai gazdaságtana. [Könyvismertetés Csaba László: The New Political Economy of Emerging Europe c. könyvéről.] Valóság, 49. évf. 7. sz. 114–120. o.

- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2006*d*]: Csaba László: A fölemelkedő Európa. [Könyvismertetés.] Külgazdaság, 7–8. sz. 90–99. o.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2008]: Muraközy László (szerk.): Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában. Könyvismertetés. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. sz. 734–741. o.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2010]: Szentes Tamás: Ki és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája. Könyvismertetés. Pénzügyi Szemle, 55. évf. 1. sz. Előkészületben.
- SZENTES TAMÁS [2009]: Ki és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája. Napvilág Kiadó, Budapest, 232 o.
- KOMPENDIUM [2004/2007]: Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Szent István Társulat, Budapest.

Szakolczai György